

E. M. PEŇKOV, *Sociálne normy — regulatory povedenia ľuďmi* (Nekotoryje voprosy metodologii i teorii), Moskva 1972

Pedagógovia, etici i právnici sa vždy usilovali, aby sa jednotlivé sociálne normy, či už morálne, právne, estetické alebo iné, ktoré regulujú konanie individua, stali jeho vnútornou potrebou a nielen imperatívnym rozkazom plneným z donútenia. Toto úsilie nadobúda v socialistickej spoločnosti mimoriadny význam, lebo na ňom je do veľkej miery založená celá pedagogicko-výchovná prax. Preto treba kladne hodnotiť každý knižný pokus, ktorý nielen prakticky, ale aj teoreticky rozoberá otázky sociálnych noriem. Sovietsky filozof E. M. Peňkov v vyčlenil vo svojej knihe zo zložitejšej problematiky sociálnych noriem predovšetkým otázku ich regulujúcej funkcie v spoločnosti. Treba vysoko oceniť autorovu snahu o všeobecnejšie a širšie podchytenie regulujúcej funkcie sociálnych noriem, v dôsledku čoho autor prichádza k mnohým významným teoretickým a metodologickým záverom.

Štruktúrne je kniha rozdelená na deväť kapitol, ktoré ideovo a logicky na seba nadväzujú. Medzi najzaujímavejšie nepochybné patria kapitoly pod názvom *Regulovanie spoločenského konania osobnosti — jedna z funkcií sociálnej úpravy, Sociálna norma v štruktúre spoločenského vedomia a jej regulujúca funkcia, Špecifickosť jednotlivých sociálnych noriem, Sociálna norma v regulujúcom mechanizme individuálneho vedomia a konania osobnosti* a ďalšie, v ktorých sa autor zamýšľa nad sociálnymi normami ako prostriedkami odsúhlasenia záujmov ľudí, nad ich funkciou orientovať spoločenské konanie individuí, ako aj nad otázkami samoregulovania správania sa osobnosti.

Spoločnosť je ucelený organizmus, ktorý na to, aby mohol žiť a vyvíjať sa, potrebuje odsúhlasenie všetkých funkcií svojej životnej činnosti. A práve ľudské konanie treba považovať za jednu zo základ-

ných životných činností spoločnosti. Odsúhlasenie alebo neodsúhlasenie správania sa ľudí uskutočňujú sociálne normy, ktoré treba považovať z tohto aspektu za regulatory konania ľudí.

V regulovaní spoločenského správania osobnosti treba vidieť jednu z funkcií sociálnej úpravy. Autor prichádza k vymedzeniu pojmu regulácie, ktorý nestotožňuje s pojmom úpravy. „Regulovať znamená určovať životnú činnosť spoločnosti určitými pravidlami — potrebami (subjektívny faktor), ktorých obsah je predovšetkým podmienený ekonomickými vzťahmi daného spoločenstva (objektívny faktor). Výsledkom regulovania má byť usporiadanie, upewnienie a súčasne rozvoj spoločenských vzťahov a isté zacielenie celej sociálnej činnosti ľudí“ (s. 11) — tvrdí autor. Treba povedať, že každá sociálno-ekonomická formácia má svoje, jej zodpovedajúce mechanizmy sociálneho regulovania. Patria medzi ne ekonomické, politické, ideologické, hospodársko-právne, morálne a iné mechanizmy, bez ktorých by spoločnosť nemohla existovať a ktoré v konečnom dôsledku regulujú spoločenské vzťahy. Sovietsky filozof analyzuje celý genetický proces formovania rôznych pravidiel a noriem, pričom zdôrazňuje závažný fakt, že „špecifickosť mechanizmu sociálneho regulovania na ktoromkoľvek stupni vývinu spoločnosti závisí od daných ekonomických vzťahov a zložitého vzťahu medzi individuum a spoločnosťou“ (s. 17). E. M. Peňkov rozlišuje normatívne a nenormatívne regulovanie konania individua, pričom normatívne regulovanie predpokladá faktory ako cieľ, normy a podmienky realizácie noriem. Mechanizmus regulovania zahrnuje normatívne aj nenormatívne prvky, ktoré vystupujú v konkrétnej sociálnej realite vo veľmi úzkom a vzájomne sa podmieňujúcim vzťahu. Preto pri hodnotení ľudského

správania treba brať do úvahy nielen danú normu, ale aj motív konania, pretože reprezentuje nenormatívny moment v konaní.

Zaujímavá je autorova myšlienka o ideologickej a organizačnej stránke mechanizmu sociálneho regulovania. Pokiaľ ideologickú funkciu v mechanizme sociálneho regulovania spĺňajú normatívne a nenormatívne prostriedky, organizačnú funkciu plnia inštitúcie a komunikačné prostriedky (tlač, rozhlas, televízia). E. M. Peňkov však upozorňuje, že len súhrn ideologických a organizačných funkcií mechanizmu sociálneho regulovania plne zabezpečuje jeho činnosť, pretože obe funkcie bytostne závisia od seba (s. 29). Po obsírnom vymedzení charakteru a vlastnej funkcie mechanizmu sociálneho regulovania zaoberá sa sovietsky filozof otázkou sociálnej normy a jej miesta v štruktúre spoločenského vedomia.

Po kritickom zhodnotení jednotlivých teórií a definícií sociálnych noriem pričádza sovietsky filozof k vlastnému chápaniu a definovaniu tohto fenoménu. Pre E. M. Peňkova nie každé pravidlo je sociálnou normou, ale len také, „ktoré reguluje spoločenské konanie ľudí, pričom ľudia sú vo vzťahu k spoločnosti, triede, kolektívu, druhým ľuďom, a keď sa v tomto konaní priamo a bezprostredne prejaví podstata človeka ako súhrnu spoločenských vzťahov“ (s. 43). Túto príliš všeobecnú definíciu autor postupne spresňuje a rozvíja. Na prvý pohľad je však evidentné, že normy sú pre sovietskeho filozofa sociálnymi javmi vzťahujúcimi sa na človeka ako sociálnu bytosť, a že ich treba odlišovať od rôznych iných pravidiel a noriem (napr. technických). Sociálna norma je také pravidlo, v ktorom je viac alebo menej určený objem, charakter a hranice možnosti konania individua, pričom ju treba považovať za prvok spoločenského vedomia. Autor potom vymedzuje špecifickosť sociálnych noriem oproti iným prvkom spoločenského vedomia. E. M. Peňkov za základné, špecifické črty sociálnych no-

riem pokladá imperatívnosť, jednotu predpisujúceho a hodnotiaceho momentu, obsah prostriedkov sociálneho hodnotenia a kontroly za účelom realizácie potrieb, ich vonkajšiu podobu a konečne ich odlišnosť od individuálnych popudov a rozkazov (s. 49 až 50).

Sociálne normy sú vlastne výrazom istých potrieb spoločnosti, ktoré sú determinované spoločenským bytím, triedou, kolektívom, skupinou. Tieto potreby vystupujú podľa sovietskeho filozofa ako prostriedky kontroly zo strany spoločnosti (s. 52). Pritom sociálne normy predstavujú jednotu dvoch stránok: sú prvkami spoločenského vedomia, prvkami individuálneho vedomia, ako aj výsledkom korelácie „individuálnych pravidiel života“ s pravidlami a normami platiacimi v danej spoločnosti. V závere tejto mimoriadne cennej kapitoly, v ktorej sa E. M. Peňkov usiloval viac-menej o vyčerpávajúci pohľad na jednotlivé stránky sociálnej normy, analyzuje základnú funkciu sociálnej normy, a to regulujúcu funkciu, pretože v konečnom dôsledku sociálne normy vystupujú ako regulatory spoločenských vzťahov. Sovietsky filozof veľmi správne upozorňuje, že práve ony sú špecifickými prostriedkami, cez ktoré sa realizujú a konkretizujú spoločenské ideály a princípy.

Otázka špecifickosti jednotlivých sociálnych noriem a pokusy o ich klasifikáciu patria k zložitým stránkam tejto problematiky. Prejavuje sa to najmä pri ich klasifikácii, pretože jednotliví autori majú najrozličnejšie kritériá na ich triedenie. Okrem tohto všeobecne známeho faktu upozorňuje však E. M. Peňkov ešte na jeden závažný moment, že skoro všetky pokusy o klasifikáciu sociálnych noriem od sovietskych autorov viac alebo menej evidujú len normy, ktoré sa vzťahujú na sovietsku spoločnosť, čo treba považovať za vážny metodologický nedostatok. Autor potom pristupuje k jednotlivým klasifikáciám. Z hľadiska motívu delí sociálne normy na autonómne (morálne) a heteronómne (právne, náboženské). V závislosti od

sféry ich pôsobnosti triedia sa sociálne normy na celospoločenské (právne), sociálno-skupinové (morálne) a skupinové (po vzájomnej dohode skupiny). Treba však upozorniť, že triedenie podľa pôsobnosti závisí od historického stupňa vývinu spoločenského vedomia, pretože napr. v prvotnospoločnej spoločnosti celospoločenskými normami boli morálne normy, a je predpoklad, že v komunistickej spoločnosti celospoločenskými normami budú opäť morálne normy. Z hľadiska triednosti E. M. Peňkov rozlišuje normy všeludské a triedne. Pri tejto klasifikácii by sa bolo žiadalo, aby autor hlbšie rozviedol a presnejšie diferencoval medzi všeludskými a triednymi normami.

Sovietsky filozof sa ďalej zaoberá jednotlivými špecifickými formami sociálnych noriem — morálnymi, právnymi, estetickými, náboženskými a inými. Pre všetky sociálne normy je typické, že „ich individuálny mechanizmus činnosti predpokladá nielen ich poznanie (informácia, osvojenie) a želanie realizácie (podnet k činnosti), ale aj vôľu k tejto činnosti a samu činnosť, realizáciu (s. 60). Sociálna norma na úrovni individuálneho vedomia spĺňa svoju regulujúcu funkciu dvojakým spôsobom: buď ako stimul k činnosti, alebo ako zákaz činnosti. Rozhodnutie individua pre jednu alebo druhú funkciu závisí od vôľových vlastností osobnosti. Pri podrobnej analýze problematiky morálnej normy venuje autor okrem iného veľkú pozornosť vymedzeniu pojmov morálka — mravnosť — zvyky — obyčaje — tradície. Rozsiahla analýza týchto pojmov nie je u sovietskeho filozofa náhodná. Sám E. M. Peňkov pociťuje vágnosť týchto termínov, ich časté vzájomné nahrádzanie a zamieňanie.

Z ostatných problémov riešených v knihe si zaslúžia pozornosť predovšetkým dve významné otázky patriace do problematiky sociálnych noriem, a to sociálne normy ako prostriedky odsúhlasenia záujmov ľudí a ako prostriedky orientujúce spoločenské konanie individua.

V systéme faktorov, ktoré determinujú

výber istej varianty konania a ktoré sú základom samoregulácie konania individua, na prvom mieste sú záujmy osobnosti. Pri hľadaní motívu konania treba vždy vychádzať z ich analýzy. V psychologickom zmysle sa záujem vysvetľuje ako špecifický vzťah osobnosti k objektu, ktorý je umocnený životnou významnosťou a citovým pútaním. Sovietsky filozof podrobne analyzuje štruktúru záujmu. Podľa neho „osobný záujem predstavuje jednotu dvoch stránok: jednak sú to základné záujmy individua, ktoré sú v súlade so spoločenskými a triednymi záujmami, a jednak sú to druhotné individuálne záujmy, ktoré môžu a nemusia byť totožné so spoločenskými a triednymi záujmami. V konečnom dôsledku záujem je jednotou všeobecného (spoločenský záujem), osobitného (triedny a skupinový záujem) a jedinečného (individuálny záujem) (s. 116—117). Pretože podľa autora záujem vyjadruje isté potreby, a to tak spoločenské, ako aj individuálne, usiluje sa spoločnosť sformulovať tieto potreby (záujmy) do sociálnych noriem. „Spoločnosť formuluje spoločenské a osobné záujmy do určitých sociálnych noriem, aby pomohla človeku správne poznávať tak jeho osobné, ako aj spoločenské záujmy, a realizovať ich v konkrétnom konaní“ — tvrdí autor (s. 119). Sociálna norma tak podľa E. M. Peňkova vyjadruje a odsúhlasuje individuálne záujmy ľudí, čím plní významnú funkciu na rôznych úrovniach — ako norma morálna, právna, estetická a iná.

Sociálne normy však plnia dôležitú funkciu aj ako prostriedky na orientáciu spoločenského konania osobnosti. Treba povedať, že reakcia osobnosti na zložitú situáciu závisí od jeho sociálnej orientácie. E. M. Peňkov vymedzuje pojem sociálnej orientácie takto: „Súhrn tých základných životných hodnôt osobnosti (hodnotová orientácia), z ktorých vychádza osobnosť reagujúca na túto alebo inú životnú situáciu, môžeme nazvať sociálnou orientáciou“ (s. 132). Avšak problematika sociálnej orientácie je omnoho zložitejšia.

Sám E. M. Peňkov potom analyzuje jej jednotlivé elementy, ako hodnoty, motívy, normy, vôľu človeka, pričom stimelujúcim momentom všetkých týchto prvkov sociálnej orientácie je vôľa osobnosti. „Vôľa je schopnosť človeka riešiť a priviesť riešenie k splneniu“ — komentuje autor (s. 136). Vonkajšiu sociálnu orientáciu individua zabezpečuje systém sociálnych noriem, čím sa v podstate normy významne zúčastňujú na plnení a realizovaní určitých spoločenských princípov a ideálov.

Je nepochybné, že ďalšie E. M. Peňko-

vom riešené problémy, ako vzájomný vzťah právneho a neprávneho momentu pri regulovaní konania osobnosti v socializme, či úloha morálneho faktora v konaní socialistického človeka, alebo otázka základných tendencií formovania noriem komunistickej spoločnosti, svedčia o autorovej fundovanosti v prístupe k tejto problematike. Jeho teoretické úvahy a závery môžu v mnohom prispieť k riešeniu aj praktických otázok sociálneho života človeka.

Barbora Hlavová

O NOVOM FYZIKÁLNO M OBRAZE SVETA

ANTAL MÜLLER, *Quantum Mechanics: A Physical World Picture*, Budapest 1974

Pád klasickej fyziky, vyvolaný novými objavmi v hraničných oblastiach fyziky, mal za následok, ako je známe, krízové javy v interpretácii nových teoretických výsledkov. Táto kríza sa mimoriadne prehĺbila v tridsiatych rokoch nášho storočia, keď sa pozornosť modernej fyziky uprela na javy mikrosveta, keď bolo treba prepracovať pojmový aparát klasickej fyziky a prispôbiť ho novým faktom.

Táto problematika je ťažiskom autorovho úsilia rozobrať fyzikálne a filozofické dôsledky objavov v oblasti kvantovej fyziky. V dynamicky koncipovanej práci načrtáva hlavné problémy fyzikálneho poznania a kriticky sprístupňuje názory hlavných predstaviteľov idealistických interpretácií. V podstate vychádza z Fokovej interpretácie kvantovomechanických javov a z dialektickomaterialistického stanoviska. Usiluje sa vyvarovať sa akýchkoľvek extrémov a hľadá východisko z trvajúcej ideologickej krízy.

V porovnaní so známymi interpretáciami kvantovej fyziky, ako sú interpretácia de Broglieho alebo kodanskej školy, či početné kauzálne interpretácie, ktoré už dnes môžeme považovať za klasicke, Fokova interpretácia, o ktorú sa autor opiera, prináša niektoré nové momenty.

V. A. Fok v podstate akceptuje fyzikálny obsah, prístup a sústavu pojmov kodanskej školy, odmieta jej filozofické závery a chce ich nahradiť dialektickomaterialistickou interpretáciou. Jeho východiskovou pozíciou je uznávanie objektívnosti vlastností častíc a zdôrazňovanie faktu, že mikroprocesy sa odohrávajú na interakčnej rovine kvalitatívne odlišnej od klasickej. Kvalitatívne nový prístup k javom mikrosveta si vyžiadal aj prehodnotenie významu najmä takých kľúčových pojmov, ako stav, náhoda, nevyhnutnosť, kauzalita, determinizmus. Na rozdiel od jednoznačného určenia takmer absolútne individuálneho telesa klasickej fyziky, objektívna povaha mikroobjektu vyžaduje zaviesť okrem realizovaného stavu aj potencionálne možný stav častice. Pretože tento stav sa stáva reálnym až v poslednej fáze meracieho procesu, Fok prichádza k záveru, že Cchrödingerova stavová funkcia zodpovedá rozdeleniu pravdepodobnosti potencionálne možných stavov, kým spektrum výsledkov série meraní zodpovedá realizovanému stavu. Tým sa vlastne zbavil paradoxu okamžitej zmeny stavovej funkcie, pretože ak táto funkcia nezodpovedá realizovanému, ale iba potencionálnemu stavu, jej „skok“ počas merania ne-